

Sukilimo ištakos ir trajektorijos: socioistorinė ir sociosofinė interpretacija

Ano šimtmečio viduryje austrų psichiatras ir mokslininkas Karlas Jungas savaip nustebino pasaulį. Jis rašė apie žmogaus prigimtyje užkoduotus archetipus, t.y. apie paveldimus etnoistorinius, etnopsichologinius mąstymo bei elgsenos elementus. Jie glūdi žmoguje ir, esant tam tikroms aplinkybėms, gali aiškiau pasireikšti.

Kad ši pozicija būtų suprantamesnė, prisiminkime atvejus su žydų kūdikiais, išgelbėtais nuo genocido. Augę ir brendę lietuvių šeimose, jie vėliau, atsiradus palankesnėms aplinkybėms, nenuslėpdavo savo prigimtinę tapatybę būdingesnių elgsenos bruožų.

Jungo aprašyti archetipai sudarė prielaidas plėtotis naujoms mokslo kryptims: socialinei genetikai ir socialinei ekologijai. Jos akcentavo ypatingą istorinio kultūrinio paveldo vaidmenį. Būtent dėmesiu jam užtikrinamas ir tautos tęstinumas, ir valstybės socialinis politinis integralumas, ir net pačios žmonijos gyvavimo, jos veiksmo prasmingumas.

1941-jų birželio sukilimas šio pranešimo autoriaus analitinę mintį nukelia į tolimesnes istorines ištakas: į mūsų protėvių ir jų artimiausių giminaičių elgseną. Iš laiko ūkanų išnyra unikali pasaulėjauta, jungusi didžiuliuose Europos plotuose gyvenusį superetnosą. Nužėrus užmaršties ir net sąmoningai nutylėtų interpretacijų dulkes, leiskite kai ką priminti...

Prūsai ir senieji lietuviai pasauliui tebepristatomi kaip barbarai, nužudę misionierius Vaitiekų ir Brunoną. Betgi čia pat pamirštama pastebėti, kad abu aukštieji Romos bažnyčios hierarchai su savo palydomis, nepaisydami įspėjimų, toliau grubiai brovėsi į svetimšaliams draudžiamas šventąsias vietas brukte brukdami tenykščiams gyventojams svetimą, vidujai nepriimtina pasaulėžiūrą bei ideologiją.

Prabaltų civilizacija, anot istorijos tėvo Herodoto, buvo grindžiama ne materialinės, bet dvasinės kultūros principais. Ar ne su tokia civilizacija po kelių šimtmečių susidūrė ir ją apibūdino Tacitas? O praėjus net tūkstančiui metų – ir Romos bažnyčios atstovas arkivyskupas Adomas Bremenietis.

Vargu ar su tiesa prasilenkė taikaus, protingo sprendimo ieškojęs Romos nevainikuotas lietuvių karalius Gediminas, rašydamas popiežiui, kad visi tikime į vieną ir tą patį Dievą – tik pagal savo papročius ir kultūrą. O krikščionybė? Ji mūsų protėviams atrodė kaip pernelyg svetima gamtojautai, nesuvokianti kosmologinio, ciklinio Būties Rato; eilinio žmogaus nuolankumą įtvirtinanti, kažkodėl dar ir kardo pagalba skleidžiama ideologija. Maža to, paskui ją slinko ne tik reikalavimas geriausias žemes suteikti vyskupijoms, vienuolijoms ir riteriams. Bet dar mokėti bažnyčiai ir dešimtinę. Tai buvo kone svarbiausias veiksnys, veikęs mūsų protėvius, įpratusius gyventi laisvėje.

Šv. Paulius, mokyčiausias iš Kristaus apaštalų, yra rašęs: „Krikščionybė save įtvirtina griaudama tautų prigimtines kultūras“... Prisiminkime: kas atsitiko su unikalėmis Amerikos indėnų kultūromis ir kitomis kitų krypčių civilizacijomis? Taigi tarsi savaime kyla klausimas: ar buvo kitoks kelias suartinantis žmoniją? O kodėl gi ne?

Kinija, Japonija, išsaugodamos save, nekeisdamos savo tapatybių ir net ideologijų, sėkmingai įsiliejo į pasaulio vienijimąsi, įnešdamos dar ir savo labai ženklų įnašą.

***

Įgimtos laisvės bei orumo siekį žūtbutinę kovą už savo prigimtinę kultūrą demonstravo vienas po kito vykę (1215, 1234, 1263-1264 metų), bet juos pačius sunaikinę prūsų sukilimai. Panašus, kaip rašo istorikas Z. Kiaupa, buvo ir jotvingių likimas. 1282 m. Buvo užfiksuotos paskutinės jų kovos su lenkais ir rusais. Prisimintinas ir po priverstinio krikšto įvykęs žemaičių sukilimas (1418 m.) ir žiaurus jo nuslopinimas. Prisimintini ir 1794-ųjų, 1831-ųjų, 1863-ųjų sukilimai ir 1905-ųjų metų revoliucijos sukelti įvykiai. Visa tai buvo ižiepta savos tapatybės, savojo orumo ir net elementarios laisvės siekio.

Betgi privalu mums susimąstyti ir apie tai, kad kiekvienas masinis pasipriešinimas, kiekvienas sukilimas įtvirtindavo ne tik savos tapatybės ir turėtos laisvės tęstinumą

dvasią. Žinome: po to eidavo represijos, ypač nusitaikiusios naikinti elitą ir kultūros tradicijas. Tautoje skleisdavosi nusivylimas, politinis ir moralinis nuovargis. Šaknis imdavo suleisti tautoiros procesas.

Turėtume nepamiršti aksiomos: tautos prigimtine kultūra, o tuo pačiu ir jos valstybės likimą lemia nematomi subtilūs socialinių ir dvasinių santykių tinklai. Jie audžiami ne dešimtimis ir ne šimtais metų. Tūkstantmečiais! Bet jie gali būti suplėšomi, jų ištakos sudraskomos ne vienos ar kelių kartų bėgyje, bet netgi per keletą metų. Tą žinome jau iš savo tebekraujuojančios patirties. Tame tarpe ir iš nevykusių valstybinio pobūdžio sprendimų.

Toli gražu ne mokslininkų traktatuose egzistuoja tai, kas vadinama tautos genofondu. Jo esmę, ko gero, geriausiai nusako vadinamieji pasionarijai. Tai – nedidelis nuošimtis pačių gyvybingiausių, neramia prigimtimi apdovanotų tautos narių. Būtent ši kūrybinė mažuma ryškiausiai demonstruoja tautos dvasią ir nuolatinio jos atsinaujinimo, t.y. tautokūros vyksmą. Betgi jie – pasionarijai – visų įsiveržėlių ir persimetėlių pirmiausia buvo ir yra naikinami. Ir žiauriai ir rafinuočiausiais būdais. Prūsų nukariavimo laikais buvo „prijaukinami“ išlikę vitingai (kilmingieji), bet buvo negailestingai išžudomi kaimų bendruomenėse gyvenę žyniai ir dainiai. Lietuvoje XVII-XVIII amžiais net ištisomis šeimomis kankindavo, o paskui gyvus laužuose sudegindavo tuos, kurie, tegu jau ir deformuotame pavidale, intuityviai tebepraktikavo prigimtines kultūros tradicijas.

***

Susipažinus su 1941-ųjų metų birželio sukilimo organizavimo sąlygomis, matome, kad neįtikėtiną meilę savo Tėvynei ir neįtikėtiną valingumą rodė plk. Kazys Škirpa, Laikinosios Vyriausybės vadovo pareigas ėjęs Juozas Ambrazevičius-Brazaitis ir kiti. Jų asmenybės yra nusipelniusios to, kad įeitų į išskirtinių kovotojų už Lietuvos nepriklausomybę Panteoną.

Apie okupacijų pagimdytas žmonių dramas ir tragedijas prirašyta daug. Mes, amžiumi vyresnieji, sovietmečiu buvome įtikinėjami, kad birželio sukilimas tiesiogiai sietinas su žydų genocidu. Buvo sąmoningai nutylima, jog jau pirmomis sukilimo dienomis Laikinoji Vyriausybė ėmėsi demaršų, siekdama pažaboti iš anksto vokiečių suplanuotą Lietuvos žydų naikinimą. Štai tos vyriausybės nario, krašto apsaugos ministro gen. St. Raštikio nuomonė: „Gestapo vykdoma akcija

kėlė visų dorų lietuvių pasipiktinimą. Tačiau joks lietuvis negalėjo to vokiečių žygio sulaikyti. Lietuvos laikinoji Vyriausybė buvo visai bejėgė ir griežčiausiai atsiribojo nuo vokiečių akcijos“ (J. Brazaitis, 139 p.). Gen. Raštikis Vyriausybės vardu lankėsi vokiečių okupacinės valdžios būstinėje, kad oficialiai užprotestuotų getų steigimą: „Atvykau pas Tamstą pareikšti visų mūsų didžiausio nepasitenkinimo ir susirūpinimo šiuo reikalu ir prašyti sustabdyti dabar Kaune ir provincijoje tebevykstančią akciją prieš žydus“ (J. Brazaitis, 141 p.).

Tai iš kur atsirado vadinamieji 1941 –ųjų metų žydšaudžiai? Anot J. Brazaičio-Ambrazevičiaus, tarp sukilėlių buvo tūlo p. Klimaičio kontroliuojama kelių šimtų vyrų grupuotė. Tai ji suvedinėjo politines sąskaitas ir siekė pasipelnyti iš vokiečių okupacinės valdžios pasmerktų žydų. Sukritikuotas pačių lietuvių, Klimaitis nuo panašių akcijų ir pats vėliau atsimetė.

Kai ne visa teisybė sakoma, kai nutylimos ir kitos skaudžios istorinio įvykio pusės, tada susidaro palankios sąlygos į žmoniškųjų santykių tinklus įsirangyti tarpusavio susipriešinimui, netgi žiaurumo grimasoms... Paliėtęs sukilimo šešėlinę pusę, auditorijai drįstu pateikti vieną iškalbingą atvejį. Jį paėmiau iš talentingos sociologės Irenos Šutinienės (kurios šeima yra išgyvenusi pokario represijas) atliktų autobiografinių tyrimų Panemunėlyje, šalia Rokiškio... Vienas šio miestelio gyventojas, Juozas (gimęs 1922 m.) tyrėjai pasakoja: „Buožės rusams buvom, nes turėjom malūną... O baltaraiščiai mus – tėvą ir brolius – buvo uždarę sklepe. Jie mus suėmė ir bernas buvo tarp jų, kur pas mus bernavo, baltaraiščių vadas Žiobišky, Kirstukas toks, oblių vadindavom. Buvo gerai pažįstamas, tai nuėjo motina, kojas išbučiavo. Ry tą ateina tas vadas: „Lauk iš sklepo“. Būtų mum irgi sušaudę. Nuo vienos valdžios teko kentėti, nuo kitos irgi, prie Smetonos buvom „komunistai“, tėvas bažnyčion neidavo, atėjo rusai – esam buožės, atėjo vokiečiai – vėl komunistai...“ (J. Šutinienė, 5 p.).

Birželio sukilimas vyko po ką tik įvykusių masinių deportacijų ir kitų sovietinės valdžios nusikaltimų. Visai natūralu, kad kai kas, nekontroliuojami centrinės valdžios (o tokia kontrolė vokiečių iš kart buvo užslopinta) suvedinėjo asmenines sąskaitas. Tokiais atvejais prisišlieja net nusikalstamam pasauliui priklausančių asmenų. Tikėtina: jeigu mūsų talentingieji rašytojai – tegu ir politiniai naivuoliai – Salomėja Nėris ir Petras Cvirka nebūtų pasitraukę su sovietais, jie būtų susilaukę nemažiau talentingų: skulptoriaus Vinco Grybo ir poeto Vytauto Montvilos likimo.

Apskritai kiekvieno plačiu mastu organizuoto pasipriešinimo metu būna nukrypimų. Priminsiu istorijos pamištą faktą... 1863-ųjų metų sukilimo laikais labai lietuviškoje Valkininkų parapijoje (reikia manyti ne tik ten) veikė rusų iš vietinių gyventojų organizuoti kazokų būriai, kurie gynė savo teritoriją nuo prolenkiškas, probajoriškas vertybes gynusių sukilėlių.

Iki šiol užkrėstas sovietinės propagandos dvasia tebeegzistuoja ir vadinamųjų lietuvių savisaugos batalionų klausimas. Iš kur ir kodėl jie atsirado? Kaip teigė jau cituotas gen. St. Raštikis, karui prasidėjus, sovietinis lietuvių teritorinis korpusas turėjo dvi divizijas, plius – Vilniaus pėstininkų karo mokyklą. Tai apie 25-30.000 vyrų. Apie 2000 iš jų pasitraukė su sovietais. Dalis išsislapstė. Tačiau pagrindinė korpuso karių masė buvo vokiečių „susemta“ ir pasiūlytas pasirinkimas: arba rusų belaisvių likimas, arba vadinamieji savisaugos batalionai. Jų gretos pildėsi dar ir dėl to, kad šitaip buvo „slepiamasi“ nuo jaunuomenės mobilizavimo darbams Vokietijoje, o taip pat tuo metu dar buvo tikėta kaip nors atstatyti Lietuvos valstybę ir turėti savo lietuvišką kariuomenę.

Šia prasme atskiro dėmesio vertas gen. P. Plechavičius. Neįtikėtinų pastangų jis padėjo siekiant išvengti ne tik masinės lietuvių jaunimo mobilizacijos darbams į Vokietiją, bet ir jo varymo į SS legionus (ko neišvengė latviai ir estai). Pagaliau buvo išsireikalauta organizuoti Krašto rinktinę. Kodėl Rinktinę? Ogi dėl to, kad Lietuvos kariuomenės sąvoka vokiečiams asocijavosi su jiems nepriimtiniu lietuvių nepriklausomybės siekiu. Įsidėmėtinas išskirtinis tų įvykių faktas: leidimas organizuoti Rinktinę buvo gautas sausio pabaigoje ir gen. Plechavičiui 1944 m. vasario 16 d. (!) per radiją apie tai pranešus, anot Juozo Brazaičio, tiesiog per porą dienų vietoj leistų 18.000 savanorių, į Rinktinę užsirašė daugiau nei 30.000 jaunuolių. Koks patriotizmo proveržis!

Ir sukilimo, ir Rinktinės organizavimo atvejais tereikėjo tik talentingų, neįtikėtinu valingumu ir charizma apdovanotų asmenybių, kad jos įžiebtų laužą – tautoje susikaupusį pasiaukojimo už laisvę siekį. Tačiau ir vienas, ir kitas atvejis Vakarų valstybių liko nepastebėtas, dar ir šiandien dorai neįvertintas, gal ir „mūsiškių“ nutylėtas. Panašu į tai, kad Lietuva vienui viena ir prieš karą, ir per karą, ir pokario metais buvo palikta girnoms, kurios į gabalus draskė jos fizinį ir ypač dvasinį kūną. Deja, tos girnos lyg ir nestabdomos, tebedirba...

Manau, kad taurioji auditorija suprato, dėl ko aš pradėjau nuo tolimos praeities. Birželio sukilimas, jo dvasia ir ištakos glūdėjo lietuvių prigimtinėje tapatybėje. Nuodugniau susipažinus su sukilimo rengimo dokumentais, su jo organizavimo eiga ir palygindami jo mastą ir jo vadovų dvasią su nūdienos Lietuva, to veiksmo nepavadinsi kitaip, kaip stebuklu. Taip, po 1918-ųjų akto, tautos pasionarijai ypač aktyvizavosi ir buvo telkiami. Lietuva, kaip valstybė, ir lietuviai, kaip tauta, neįtikėtina greitai įgijo savo vertės ir misijos suvokimą. Reiktų dėkoti Dievui, kad pirmoji rusų bolševikinė okupacija tęsėsi tik metus ir tautos nugarkaulio neperlaužė. Tą veiksmą ji padarys per antrosios okupacijos dešimtmečius.

Susimąstykime: gal mūsų senieji priešai – vokiečiai nebuvo tokie talentingi? Nors tautą ir jos pasionarijų sluoksnį sunkiai sužalojo. Bet tautos dvasia išliko ir net sustiprėjo, davusi pamatą pokario ginkluotam pasipriešinimui. Tai buvo 1941 –ųjų birželio sukilimo, laisvės gynimo bet kuria kaina tąsa.

Manau, nonsensu alsuoja istoriko Algirdo Kasperavičiaus teiginys, išsakytas vienoje iš TV laidų (skirtų sukilimui), apie tai, kad anos, 1941-ųjų birželio pabaigoje sudarytos Vyriausybės apskritai negalima vertinti kaip Vyriausybės. Kodėl? Ogi todėl, kad ta Vyriausybė, anot šio istoriko, negebėjo kontroliuoti situacijos: nesustabdė nei Rainių, nei Pravieniškių žudynių (!)... Jeigu prisilaikytume šio autoriaus pozicijos, reiktų „peržiūrėti“ ir 1918-ųjų Nepriklausomybės aktą.

Susimąstykime ir apie tai: gal mūsų tautą naikinantis susipriešinimas prasidėjo dar nuo karaliaus Mindaugo nužudymo? Manytina, kad Jo ir Jo suburtos karalystės katastrofą sukėlė trys tada tarpusavyje konkuravusios ideologijos: suslavinta stačiatikybė, tuomet dar germanizuota Romos bažnyčia ir senoji prigimtinė baltų-lietuvių kultūra. Faktų analizė byloja, kad tada laimėjo proslaviškoji srovė. Mindaugo sūnus Vaišvilkas, galėjęs perimti karaliaus karūną, bet likęs fanatišku stačiatikių vienuoliu, pradėjo pilietinį karą, bausdamas ir tuos, kurie prikalbino jo tėvą remti žemaičius – uoliausius prigimtinės kultūros gynėjus.

Turime daugybę liūdnų, tragiškų faktų, bylojančių apie lietuvių tarpusavio santarvės ir tautinės bei valstybinės ideologijos stygių. Įsidėmėtinas Pabaisko mūšis 1435-isiais tarp Švitrigailos ir jo pusbrolio Žygimanto (Vytauto brolio), o savo esme – svetimųjų jėgų remiamos lietuvių tarpusavio skerdynės. O 1700-

aisiais ties Valkininkais įvykęs mūšis tarp Sapiegų ir Radvilų šalininkų? Kodėl tose vietose taip ir neatsirado išpūdingesnio paminklo ženklinančio pačius lietuvius naikinusį (ir tebenaikinantį) susipriešinimą? Paminklo, šaukiančio lietuvių vienybės! Panašaus į tą, kuris, dar generolo Franko laikais buvo pastatytas Ispanijoje atminti tiems, kurie žuvo skirtingose barikadų (išprovokuotų svetimųjų rankomis) pusėse.

Bet bandymų žengti ta kryptimi Lietuvoje būta. Štai skulptūros Pirčiupyje paties Juozo Brazaičio vertinimas: „Skulptoriaus Gedimino Jokūbonio paminklas gali kalbėti jame neįrašytais žodžiais: paminklo skausminga motina yra simbolis tautos, kenčiančios dėl vaikų nekaltai sunaikintų ar tebenaikinamų barbarybės iš Rytų ir Vakarų“ (J. Brazaitis, 158 p.). Po Nepriklausomybės atkūrimo pirmais metais šia tema buvau rašęs ir aš. Straipsnis gulėjo laikraščio redakcijoje, kol neapsikentęs paskambinau vyriausiajam. Atspausdino...

Ne tik sovietiniais metais buvo slopinama „vieningos srovės“ idėja. Net po nuostabaus „Baltijos kelio“, po Kovo 11-osios akto buvo eskaluojamas tarpusavio susipriešinimas. Kas niekuo dėtus, daugelį kartų skriaustus kaimo žmones pravardžiavo „kolchoznikais“, „runkeliais“ ir pan.? Šiandien ypač akivaizdžiai matome, kad tautos ir valstybės vienis tampa beveik nebepasiekiamą iliuzija. Štai „mažytis“ faktas: akad. A. Buračo nuomone per pastaruosius 10 metų privataus verslo pelnas išaugo 3 kartus, o vidutinis dirbančių žmonių atlyginimas – 28% (ir tas kuklus prieaugis yra „ėdamas“ infliacijos)...

Kas atsitiko, kad mūsų šalis pagal daugelį svarbių gerovės, socialinio integralumo rodiklių yra atsidūrusi tarp paskutiniųjų Europos sandraugos šalių? Kas a atsitiko, kad ne tik apie tai kalbame, bet vos ne su fizine kančia išgyvename tautos „išsivaikščiojimą“?

Aš nesakau, kad šiandien reiktų plačiau vartoti tokias mokslo sąvokas kaip: socialinis kapitalas, žmogiškasis kapitalas, dvasinis kapitalas. Arba reiktų kalbėti apie politinės ir dorovinės kultūros ekologiją; apie mūsų tautą ištikusią socialinę psichologinę nuovargį. Arba apie grėsmingai tebeirstančius bendruomeninio sutarimo tinklus.

Tačiau ką mes iš aukščiausių tribūnų kasdien girdime? Tik ne apie tai, ką norėjau pasakyti pavartojęs anas sąvokas. Pusiausvyra tarp to, kas yra sakralu, t.y. šventa ir

to, kas yra materialu, arba utilitaru, yra aiškiai pažeista. O tai lemia ne tik tolesnį tautos nunykimą, bet ir valstybės dezintegraciją, jos beveidiškumą.

Bet štai... Tas įgimtas laisvės siekis, kuris masiškai buvo demonstruojamas prieš 70 metų birželio sukilimu ir vėlesniu ginkluotu ir rezistenciniu pasipriešinimu sovietinei okupacijai – išliko! Tik įgavo kitas spalvas ir chimeriškas formas. Įgimtą laisvės siekį mūsų jaunimas šiandien linkęs demonstruoti ne tik boikotuodamas balsavimų urnas, bet ir vos ne organizuotai piktam likimui palikdamas savo protėvių šalį.

O mes? Kurie čia susirinkę? Ir į mus panašūs?

Ar viską darome, kad žodžiai: Tauta ir tėvynė būtų gretinamos su tokia moraline vertybe kaip Dievas?

Poetas Justinas Marcinkevičius, trumpai valandėlei atgavęs sąmonę, užklausė: „Ar jau... vasario 16-oji?...“ Užklausė ir lygiai tą pačią dieną iškeliavo...

Ačiū už dėmesį ir kantrybę.

Cituoti literatūros šaltiniai:

1. Brazaitis, Juozas. Vienų vieni. - Fotografuotinis leidimas. Vilnius, 1990.
2. Jurginis, Juozas. Lietuvos krikštas. – „Mokslas“, 1987.
3. Kiaupa, Zigmantas. Lietuvos valstybės istorija. – Baltos lankos, 2006.
4. Šutinienė, Irena. Adaptacija istorinių lūžių sąlygomis: sovietmečio pradžia ir pabaiga Panemunėlio žmonių autobiografiniuose pasakojimuose. – Lietuvos valsčiai. Lietuvos lokaliniai tyrimai. – „Versmės“ leidykla, www.llt.lt (skelbiama nuo 2010-06-21).